

нічого — він зникне швидше, ніж зжовкнуть сторінки фальшивих історій української літератури. На щастя, крім українсько-хуторянського, є ще й світовий контекст, до якого українська література, хоч важко й поволі, а все ж повертається. Це підтверджують згадані і не згадані публікації, яких, віриться, більшатиме, якщо тільки списки авторів для перекладу за кордоном не почнуть знову складатися в СПУ й затверджуватися в КПУ.

М.Р.

Луцій Анней Сенека. Моральні листи до Луцілія. — К.: Основи. — 1996. — 604 с.

Святий Августин. Сповідь. — К.: Основи. — 1996. — 320 с.

За п'ять років свого існування київське видавництво «Основи» опублікувало близько сотні книжок — цифра не надто вражаюча, коли порівняти її з тим, що продукували колись державні гіганти на майже дармовому папері та при майже безвідмовній системі централізованого державного книгозбуту. У новій ситуації, однак, ця цифра таки вражає, а надто коли взяти до уваги плачевний стан усіх тих гігантів і ще плачевніший стан гаманців нашого нібито найбільш читаючого в світі населення.

Ця цифра вражає ще більше, коли взяти до уваги якість продукції, що її пропонують «Основи» — як правило, це перекладна література з економіки, філософії, соціології, політології, релігієзнавства. Це десятки томів різних авторів, від найдавніших до найсучасніших, здебільшого віртуозно перекладених по-українськи — виключно з оригіналу.

Нещодавно «основівська» бібліотека світової інтелектуальної класики поповнилася двома розкішними томами давньоримських класиків, Луція Аннея Сенеки та Аврелія Августина, у блискучих перекладах знаних українських латиністів Андрія Содомори та Юрія Мушака. У певному сенсі ці переклади запізнились до українського читача на кілька століть чи принаймні десятиліть. Андрій Содомора, пригадується, ще в 1976 році видрукував у журналі «Всесвіт» чималу добірку сенеківських «Моральних листів до Луцілія», і ніщо, здається, не заважало державним гігантам видати ті листи тоді ж таки повністю.

Гіршою була ситуація з Августином, якого покійний професор Мушак переклав іще в 1939 році — якраз перед «визволенням» його рідного Львова Червоною армією. Для релігійного філософа, одного з духовних стовпів західного християнства, та ще й канонізованого як «святий», у советських видавничих планах, зро-

зуміло, не було й не могло бути місця. Допитливі українські інтелігенти останніх десятиліть, щоправда, могли скористатися іншими слов'янськими перекладами крамольного святого, але й ці переклади не були широко доступними. Так, російський переклад «Сповіді» Августина був надрукований 1978 року в московському щорічнику «Богословские труды», а польський переклад Зигмунта Куб'яка з'явився того самого року у варшавському видавництві світських католиків PAX. Ясна річ, що ні одне, ні друге видання у советських книгарнях не продавалось.

Втім, найзавзятіші книгомани мали змогу добратись до ще одного рідкісного видання, «Творений Блаженного Августина», підготовленого наприкінці минулого — на початку нинішнього століть професорами Київської Духовної Академії. Православна цензура, однак, подеколи діяла незгірш від комуністичної: до згаданого видання не потрапили останні книги Августинової «Сповіді», у яких католицька доктрина викладається найдокладніше і найпослідовніше.

Для середньоінтелігентного, невтаємниченого у філософські премудрощі і незаангажованого у релігійні баталії читача «Моральні листи» Сенеки будуть лектурою, звичайно, привабливішою і, мабуть, кориснішою. Він, у кожному разі, навряд чи погодиться з Еліотом, котрий називав цю прозу «надзвичайно нудною і нецікавою» (втім, блискучий знавець і шанувальник класики Томас Стернз Еліот мав на увазі, здається, не так самого Сенеку, як недолугий англійський переклад його прози 1612 року). Український переклад Сенеки тим часом звучить бездоганно, і присудження Андрієві Содоморі Державної премії України імені Тараса Шевченка могло б стати достойною винагородою для перекладача, на рахунку якого вже ціла бібліотечка античної класики — від Есхіла, Софокла, Евріпіда й Арістофана до Горация, Овідія й Платона.

Дещо слабшою є передмова до книги пера Содомори, написана доволі сумлінно й ерудовано, а все ж без того блиску, що його демонструє той-таки Содомора як перекладач. Ідеться, зрештою, не так про його вину, як про нашу біду — відсутність на Україні ґрунтовних античних студій і, відповідно, ширшого кола фахівців, здатних писати подібні тексти стисліше, стрункіше і концептуальніше.

Втім, певні недоліки Содомориної передмови виглядають малосуттєвими на тлі абсолютно провальної післямови Сергія Здіорука до «Сповіді» Августина. Фактично, текст пізньоримського філософа використано тут лише як привід для патетичних і досить нудних міркувань про важливість «національності і релігійності» як «двох основ людства» та про «національні

інтереси й безпеку українського народу», на захист яких, за автором, слід мобілізувати і церкву, й релігію, і, зрештою, Святого Августина.

Не вдаючись тут у спеціальну дискусію про те, чи справді для універсальної релігії, якою й досі намагається бути християнство, є аж такими важливими ті гілки, що «утверджують національну самосвідомість та державницький менталітет», зазначимо лише, що для Св. Августина все це не мало жодного значення. І взагалі, подібно до інших Отців Церкви, він не мислив у категоріях «широкого служіння своєму народові», а тим більше — «розбудови держави». Навпаки, він рішуче (подобається це нам чи ні) зневажав усяку державну владу, характеризуючи її не інакше, як «велика розбійницька зграя», і послідовно протиставляв грішний і суєтний «земний град» — Градові Небесному. У певному сенсі, він був навіть більшим «космополітом», ніж Сенека, котрий вважав «весь світ» своєю батьківщиною. Августинове «Царство» було взагалі не від світу цього, а відтак і доля всіх інших «царств» обходила його досить мало.

Парадоксальним чином, супровідна стаття Содомори дає більше не лише до розуміння стоїцизму Сенеки, який, власне, і є головним об'єктом його аналізу, а й до філософії Августина, якого автор із зрозумілих причин згадує лише побіжно. Зокрема це стосується тих пасажів, де йдеться про перегуки між світоглядом стоїків і християнською мораллю — «плекання духовного начала й боротьбу з грубими пристрастями, зневагу до тіла й тілесних насолод, усвідомлення короткочасності й марноти всіх земних пишнот, людської слави; бачення сенсу життя в очищенні від пороків, у підготовці до смерті, яка одна дає справжню оцінку людині, а ще — відчутті постійної присутності Бога».

Невипадково з цієї подібності постала навіть ранньосередньовічна легенда про християнство Сенеки та з'явилося навіть його апокрифічне «листування» з апостолом Павлом. Содомора, однак, цілком слушно говорить і про принципову відмінність між концепцією «християнського людинолюбця Бога» та «навіяним стоїчним пантеїзмом уявленням Сенеки про тотожне з природою божество». «Звідси, — пише Содомора, — й цілком інший характер відносин, що встановлюються між людиною і Богом: у Сенеки не знайдемо й натяку на ту взаємність почуття, що у християнстві єднає людину, творіння Бога, з самим Творцем. Мудрець, за Сенекою, не випрошуючи ласки, повинен покладатися на себе самого; вдосконалюючись — рівнятися на Бога, а де в чому навіть перевищувати його, сперечатися з ним».

Звичайно, у цій-таки передмові хотілось би знайти бодай згадку про подібність між стоїцизмом Сенеки та філософськими школами Стародавнього Сходу, зокрема буддизму, а тим більше —

про внутрішню суперечливість і практичну обмеженість стоїчної філософії, чудовою пародією на яку можна вважати відому байку про лисицю та виноград. Стоїчні сентенції звучать справді гарно, часом блискуче: «Великим є той, хто глиняним кухлем послуговується так, начеб він був срібний. Та не менш великим є і той, хто срібним кухлем послуговується так, начеб він був із глини». Але для пересічного інтелігента, котрий місяцями не дістає своїх «глиняних» гривень, не те що срібних, досить слабкою життєвською втіхою є міркування про те, що «служіння філософії — це вже свобода», «хто в злагоді з убогістю, той багатий», і взагалі, «коли тобі щось перешкоджає добре жити, то добре померти таки ніщо не перешкоджає».

Андрій Содомора, щоправда, згадує про певну непослідовність самого Сенеки, котрий жив не завжди у злагоді з власними принципами — проповідував зневагу до багатства й водночас був одним із найбагатших людей Римської імперії: засуджував грубі пристрасті й марнославство, а проте сам не цурався двірських інтриг, за що, врешті, й поплатився життям. Ці згадки, однак, є надто побіжними, а головне — не пов'язаними з внутрішньою вразливістю самої сенеківської філософії та специфікою людської природи.

Відтак, дуже корисним доповненням до книги Сенеки (а тим більш — Августина) може служити книга Бертрана Рассела «Історія західної філософії», видана тими-таки «Основами» роком раніше. Автор блискуче з'ясовує причину специфічного «холоду», невіддільного від стоїчної концепції чесноти: «Стоїк, — пише він, — добродішній не для того, щоб творити добро, ні, він творить добро для того, щоб бути добродішним... Нинішньому розумові дуже важко відчувати захват перед добродішним життям, коли таким життям ніщо не досягається» (бо світ для стоїків детерміністичний, а історія — циклічно повторювана). Ба більше: «Коли чеснота — єдине добро, тоді не може бути ніяких заперечень проти жорстокості й несправедливості, оскільки жорстокість і несправедливість, як при кожній нагоді підкреслюють стоїки, дають жертві найкращі можливості вправлятися у добродішності».

Не менш цікавим є і Расселів аналіз філософії Августина в контексті раннього християнства та пізнього Риму. Обмеженість і внутрішня суперечливість цієї філософії теж не лишилися поза його увагою, давши підстави для цілком справедливого висновку про фанатичну, майже хворобливу одержимість Августина «почуттям гріховності, через яке життя його було суворе, а філософія — нелюдяна». Заключний висновок Рассела стосується не лише Августина, а й усіх інших ранньохристиянських філософів — і, до речі, легко може бути перенесений на нашу до-

бу бароко, та й не тільки на неї: «Дивно, що останні видатні інтелектуали перед сторіччям темноти були заклопотані не рятуванням цивілізації, чи вигнанням варварів, чи усуненням зловживань державного правління, а проповідуванням переваг дівоцтва та ідеї прокляття нехрещених немовлят. Коли зважити, що саме ці турботи Церква передала новонаверненим варварам, то вже не дивуєшся, що наступна доба перевершила трохи не всі вже скінчені періоди жорстокістю й забобонами».

Зі сказаного, однак, зовсім не впливає, що філософія Августина, а тим більше Сенеки, є чимось далеким і малостосовним до нашого сьогодення. Поганин Сенека (бл. 4 до н.е. — 65 н.е.) застав ще імперський Рим у добу його розквіту чи, власне, на самому початку занепаду; християнин Августин (354-430) став свідком кінця імперії під натиском християнізованих (між іншим) варварів. Симптоматично, що Юрій Мушак переклав Августина у 1939 році, якраз перед вторгненням більшовиків і нацистів; не менш симптоматично, що Андрій Содомора заходився над Сенекою, коли імперія ще видавалась вічною і мало хто відчував її близький крах. Обидва переклади, однак, вийшли у цілком іншу добу, яка, можливо, є продовженням попередніх, а можливо, початком якоїсь цілком нової й незнаної. Навряд чи ми знайдемо в цих книгах відповіді на всі наші питання, але ми, безумовно, значно краще їх самі для себе усвідомимо.

Приблизно так, як зробив це вже згадуваний Т.С.Еліот 70 років тому по прочитанні Сенеки: «Людина не буде єднатися з Всесвітом, якщо має змогу приєднатися до чогось іншого; людям, які могли взяти участь у громадському житті квітнучого грецького міста-держави, було до чого приєднуватися, — так само і християнам. Стоїцизм — це притулок для індивіда в байдужому чи ворожому світі, занадто великому для нього; це незмінне підґрунтя для різного роду самопідбальорювань».

Хто зна, може, саме таких самопідбальорювань нам сьогодні й не вистачає?

М.Р.

Вадим Скуратівський. Історія і культура. — Київ: Українсько-американське бюро захисту прав людини. — 1996. — 298 с.

Попри свій чималий, як на нинішні безпаперові часи, 300-сторінковий обсяг, ця по-"нарбутівськи" ошатно оформлена книга охоплює лише незначну частину всього, що написав, зімпровізував та виголосив на різноманітних інтелігентських збіговиськах